

Litteratur

Redaktör GUNNAR UNGER:

Bertil Malmberg och politiken

När Bertil Malmberg i slutet av 1930-talet på inbjudan av Stockholms Högskolas Studentkår skulle hålla föredrag över ämnet "Hitler som talare", delade Clarté och Socialdemokratiska Studentklubben ut röda blockadlappar vid ingången. Man tog avstånd från mötet och det antydde att Malmberg hade nazistiska sympatier. Denna naiva tillvitelse, som vittnade om fullständig obekantskap med eller åtminstone fullständig oförståelse för Malmbergs författarskap och personlighet, var inte någon alldeles isolerad företeelse. Den dök upp av och till under 30-talets lopp och tystnade väl först helt och hållet, när Malmberg vid tidpunkten för Tredje rikets största kraftutveckling under kriget skrev det militant antinazistiska dramat "Excellensen", vars uppförande framkallade en protest från tyska beskickningen och en hänvändelse till teaterledningen från UD.

Låt vara svaga men dock ekon av samma missuppfattning har kunnat förnimmas i samband med recensionerna av *Enar Bergmans* högintressanta avhandling *Diktens värld och politikens, Bertil Malmberg och Tyskland 1908—28* (Natur och Kultur, 42: —). Flera anmälare tycks särskilt ha fäst sig vid en passus i en artikel med rubriken "München i Majus tecken", som Malmberg publicerade i Svenska Dagbladet mot slutet av maj 1923. Denna passus lyder:

Hans personlighet är utomordentligt fängslande, framför allt genom sin lidelsefulla intensitet; han är en talare av ovanliga kvaliteter och hans välde över massorna har ett demoniskt tycke; hans smärta eleganta gestalt höjer sig som en eldslåga över de folkhav, vilka behärskas av hans stämman och lockas till skratt och gråt, hänförelse och vrede, alltefter hans vilja. Ingen kan i detta ögonblick veta, om Hitler verkligen är den man, ur vars händer Tyskland skall motta sin upprättelse och sin frihet. Säkert är att ingen

förkunnare av nationalstolthetens kategoriska imperativ har nått vidare kretsar och trängt djupare än denne före detta arbetare och menige soldat.

Detta torde ha varit det första som skrivits om Adolf Hitler i svensk press. Vad man inte fäst sig vid är Bergmans träffande anmärkning att karakteristiken snarast tyder på att Malmberg sett Hitler på långt avstånd, dvs. i talarstolen på ett massmöte, men gärna trott vad hans vänner i München berättat för honom om Hitlers "fängslande personlighet." Det måste i själva verket ha varit på mycket långt avstånd, ty år 1939, just i ovannämnda föredrag, talade Malmberg om vilken besvikelse det var när han första gången såg den småborgerlige, illa klädda, lite löjliga Hitler på nära håll. "Det enda originella i hans uppenbarelse var mustascherna, men den fascination de utövade kunde omöjligt kallas demonisk", löd Malmbergs ironiska kommentar. "Men allt förändrades och blev annorlunda i det ögonblick han började tala. Intrycket av banal slätstrukenhet hos denne man, som kunde ha varit en lägre tjänsteman, brevbärare eller frisör eller något annat hederligt och en smula färglöst fersvann omedelbart, när hans stämman, dunkel och betvingande, började över salen."

Trivialitet och demoni

Många har gjort samma iakttagelse och Malmberg påpekar slående att den blandning av trivialitet och demoni, som utmärkte Hitler för tanken till Thomas Manns berömda novell "Mario och trollkarlen", med dess symboliska tolkning av fascismens väsen. Malmberg talar tio år senare om Hitler som nazismens enda gåtfulla geni och naturdemon, men redan 1937 säger han att "även om Mussolini, Hitler och Stalin och deras närmaste följeskap kunna uppfattas som inkarnerade demonvarer, tillhöra de likväl

andevärldens lägre kategorier: tjänstehjonens och underbefällets." Nej, Malmberg var förvisso inte någon Hitlerbeundrare, men det som på en gång fascinerade och repellerade honom hos nationalsocialismen var otvivelaktigt det drag demoni och magi hos denna rörelse och dess ledare, med vilket han kände en viss väsensfrändskap. Som en av förklaringarna till nazismens framgångar nämner han sålunda i "Tyska intryck", som utgavs 1936, just att nazismen tillmötesgått en allmän psykologisk tendens genom att skänka livet en ny rituell bundenhet, en ny åtbörd, och därigenom tillfredsställt människans längtan efter kultiska bindningar och hennes åtrå att få sin livsföring inordnad under ett sakralt schema.

Men detta som onekligen på visst sätt motsvarade ett behov också hos författaren till "Dikter vid gränsen", som utkom samma år, som "Tyska intryck" var naturligtvis på intet sätt tillräckligt för att förmå honom att acceptera nazismen som sådan. Tvärtom: om man noggrant läser "Tyska intryck", som ofta åberopats mot Malmberg i politiska sammanhang, skall man där — blott tre år efter nazismens maktövertagande — finna anteciperad den antinazism, som klart kommer till uttryck i "Excellensen". Det framgår av Malmbergs lågmälda men så mycket mera verkningsfulla indignation när han skriver om judefrågan, koncentrationslägren och Tredje riket och de intellektuella.

Herrgårdspojke och herreman

Överhuvudtaget är det en absurd tanke att en poet och estet med Bertil Malmbergs kulturkonservativa och om man så vill feodalt, inte fascistiskt, antidemokratiska inställning skulle ha något till övers för den vulgära och brutala kollektivism som nazismen representerade. I stället för att intressera sig så mycket för det ovan anförda brottstycket ur "München i Majus tecken" borde teckentydarna ha intresserat sig för ett vittnesmål

av Bertil Malmbergs syster, som återfinns på sidan 64 i Bergmans avhandling. Det är av absolut avgörande betydelse för förståelsen av Malmbergs hela livshållning. Systemen, doktorinnan Elsa Boström, berättar där att hemmet var borgerligt och konservativt och dessutom starkt patriotiskt som den tidiga uppväxtmiljön i allmänhet. Sommar- och jullovsvistelserna på farfaderns gård Wäija fick bestämmande inverkan såtillvida som Malmberg då konfronterades med en herrgårdsmiljö, som djupt tilltalade och präglade honom. Han betraktade sig hela livet som "herrgårdspojke" och "herreman" och i sina memoarer uppger han att han ända sedan han lämnade Wäija längtat tillbaka till en liknande livsform. Han förklarar att han har alla rötter i denna herrgårdsmiljö, där han som Bergman påpekar knappast kan ha vistats mer än tre—fyra månader per år och som han definitivt lämnade i trettonårsåldern.

Det finns intet av ironi i detta Bergmans konstaterande och väl är det, ty ingen som är förtrogen med Malmberg som människa och diktare kan tveka om vilken dominerande roll dessa barndoms- och ungdomsupplevelser spelade för hela hans personlighetsutveckling. Att jag, ehuru icke litteraturhistoriker, tagit upp denna problematik i Bergmans bok, beror helt enkelt på att jag anser mig kunna tala av egen erfarenhet. Under de sista tio åren av Bertil Malmbergs liv kom jag nämligen att stå honom nära, i den mån man kan tala om att stå nära en diktare som karakteriserat sig själv som ensam, oåtkomlig och ogripbar. Jag lärde i varje fall känna honom tillräckligt väl för att inse och förstå att han fortfor att vara herrgårdspojke i hela sitt liv, att han alltid var herreman.

Den konservative diktarfursten

Hans favoritadjektiv var "herrlig" — väl att märka inte "härlig" — och han var herrlig. Inte för inte övertog han med självfallen

grace och auktoritet Verner v. Heidenstams roll som diktarfurste. Ingenting kunde vara den narcissistiske individualisten Malmberg mera främmande än att vara partiman, han avskydde att gå i flock och farnöte — Oxfordförvillelsen blev bara en bekräftelse för honom på detta — men han var kan man säga, naturligt konservativ. Det var inte fråga om en genomtänkt politisk åskådning, det var fråga om herrgårdspojkens självklart traditionalistiska livshållning. Bertil Malmberg var i alla avseenden — utom den i detta speciella sammanhang likgiltiga nämligen bördens — en aristokrat och han levde under skiftande öden, även de mörkaste, som en aristokrat. Han omgav sig med en miljö, som påminde honom om Väija: 1700-talsband, kristallkronor, gamla tavlor och antika möbler. Han klädde sig som en engelsk lord. Han tillät sig, när så var möjligt, en diskret lyx. Jag glömmar aldrig hur imponerad jag blev när jag som ung student skulle vidtala honom till det ovannämnda föredraget på Stockholms Högskola och fick till svar i telefon: "Detta är författaren Malmbergs betjänt." Genom betjäntens förmedling fördes hela förhandlingen. Föredraget hölls dock av Malmberg själv, men det var första gången han trädde i direkt kontakt med kärstytelsen!

Skämt åsido hade han en hjärtats likaväl som intellektets nobless som gjorde att den trötta, vänligt ironiska distans han höll till sin omvärld inte föreföll snobbistisk utan självskriven. Stil, hållning, värdighet hörde till hans honnørsord och han, om någon, kunde också honorera dem. Formen var hans försvar mot den sugning till den underjordiska — det *htoniska* kallades det på epokens språk — som var honom medfödd och ur den

spänning som härigenom uppstod framgick hans diktning:

Jag är både människoson

Och demon

Och mellan tvenne världar måste jag bygga
Min brygga.

Det finns ett drag av nihilism och amoralitet hos Malmberg, men bara i hans diktarsjäl, där demonen hos honom hade sin bostad. Trolösheten, normlösheten gällde för hans diktning inte för hans liv. Som människoson bekände han sig till "vissa sedliga normers primat och evighet." Diktaren Malmberg var alltså om man så vill något av en nihilist — man skall bara minnas att formen i hans senare förment modernistiska lyrik är strängare än någonsin — men som samhällsvarelse var han konservativ.

I memoarerna säger han: "Min personliga upplevelse av politiken uppstod ur en bildsyn, där åsikterna betingades inte av slutledningar utan av de uppdykande och förtonande tablåernas magisk-suggestiva liv. Detta förefaller nog många betänkligt och kanske som grundfelet i min utrustning både som människa och poet." Ja, kanske. Men i så fall ett grundfel som räddat honom från att bli politiker och gjort honom till en av de mest förtrollande poeterna i svensk litteratur.

Nå — detta var bara några randanteckningar till Bergmans utomordentligt innehållsrika avhandling, som är ovärderlig som källa till kunskap inte bara om Malmberg utan också om det andliga klimatet i 20-talets fantastiska München, detta idéernas häxkök där Malmberg mognade från versmakare till skald och den västerländska kulturen låg i smältdegeln.